

ЗОРАН ЛАКИЋ

ИСТОРИЧНОСТ У СТВАРАЛАШТВУ КЊИЖЕВНИКА ДУШАНА ЂУРОВИЋА

Моје казивање на задату тему почећу најранијим сјећањем на комшију и пријатеља моје породице, наставника школе коју сам похађао и писца књиге – *Пре олује* – коју сам прочитао као дјечак тадашњег II разреда ниже гимназије у Даниловграду. Можда тад нисам ни разбиро шта је роман; књиге сам разликовао да ли су велике или мале. Књига – роман *Пре олује* – учинила ми се великог обима – пет-шест стотина страна. Пожелио сам да је ових дана осмотрим; била је уствари готово – упола мања.

Ево и објашњења зашто сам је као дјечак од 11–12 година тада прочита: био сам импресиониран како толико велику књигу може да напише неко кога свакодневно сријећем, који ми је наставник српскохрватског језика у школи и који је друговао са мојим оцем – учитељем. Сазнао сам, затим, да су и њихови родитељи били пријатељи, као што сам данас и ја пријатељ са Душановим синовима и кћерима, који су ми на овом скупу поклонили посљедњи очев роман – *Туџа бињек-шаши* са драгом посветом: „Драгом пријатељу и комшији Зорану Лакићу у знак истинског пријатељства и поштовања које је мој отац гајио према његовом оцу и њему, Душанова ћерка Нена Бјелица”. И Ненин рукопис је веома сличан Душановом – поредио сам га са писмом које је упутио из Сарајева 5. XII 1952. године на адресу мога оца – „просветног инспектора (СНО) Требиње”, без додатних одредница.

На овакав приступ задатој теми охрабрио ме је мој пријатељ проф. др Бранко Петрановић са књигом *Историчар и савремена епоха*, која и садржајем охрабрује да историчари могу да свједоче о времену, догађајима и људима. Слично сам свједочио на промоцији књиге др Ђура Батрићевића и Шпира Лагатора – *Пљеваљска биљка 1941. године*; говорио сам прво као седмогодишњи свједок и потом као већ искусни историчар.

Да моје сјећање на роман *Пре олује* и мога професора Душана Ђуровића не би било сасвим приватно, рећи ћу да га је објавила позната сарајевска издавачка кућа – *Просвјета* 1946. године у 7000 примјерака, да је написан прије рата 1941. године – када је Душан Ђуровић имао мање од 40 година и да је рукопис у вријеме рата сачуван у једном планинском селу код Даниловграда. На мом примјерку књиге подвучени су стихови које казује главни јунак Каменко:

О мајко моја, свет је покварен
Живот је мајко, врло жалостан

Откад те мајко нисам видео
Никаква добра нисам видео (368)

Покушавам да у овим стиховима видим проклетство које доминира *Дукљанском земљом* (1939), првим романом Душана Ђуровића и његовим посљедњим романом – *Туџа бињекџаша* (2000) – објављеним дуго, дуго након што је био написан, чак 25 година. Колико у свему томе има историјског и историјски фундираног? Зато ће, управо, ова два романа бити предмет моје анализе, сваки на посебан начин.

Прије тога, међутим, желим да запазим да историјски роман у Црној Гори има већ дугу традицију. Усуђујем се рећи да од Његоша до наших дана нема значајнијег писца који се није опробао у овом књижевном роду. Зашто је то тако? Зашто се писци често опредјељују за историјски роман? И зашто им и књиге прича садрже историјску подлогу? Да ли је ријеч о духу времена у коме живе и стварају или о духу времена које је предмет њиховог проматрања? Или је можда ријеч о менталном склопу писца у који је укомпоновано и једно и друго.

И Душан Ђуровић је написао доста историјских романа. Није нам, међутим, помогао да ријешимо постављену енигму. Можда нас је усмјерио на још једно битно питање: вријеме рата као *вријеме зла и романа*. Сигурни смо да је његујући историјски роман пожелио да се вријеме људског зла пресели из живота у књигу – и да тамо заувјек остане а да живот сваком човјеку као људском бићу доноси људскост, доброту и љепоту. Зато сваки његов роман садржи основну мисао свих претходних и поруку да се зла времена не поврате, да остану само стваралачка приповијест о реалности која је често била болна и трагична. Његови јунаци су препознатљиве личности које се међусобно сусријећу, разговарају о свакодневици, полемишу о најсуптилнијим темама, мрзе се и воле, воде љубав или чине злочине. Позорница је Црна Гора од најстаријих времена: „Све од Војислава и од Владимира. И даље, и даље од Дукље, од Зете, од старе Црне Горе. Догађаји, људи, разна времена”. Црну Гору увијек види са окружењем или у окружењу. У симболичном смислу као Исток на западу и Запад на истоку. А на Ис-

току само старе приче; на Западу, пак, такорећи ништа ново – то су историјске асоцијације.

Историјску подлогу има и слиједећа мисао изговорена кроз уста једног од његових јунака: „Важно је видјети ствари – какве су и не замагљивати их романтиком и предрасудама”. То је и основно начело историјске науке. Са тог аспекта историчар радо посматра књижевно дјело Душана Ђуровића. Предмет мога даљег разматрања биће његов први роман – *Дукљанска земља* (1939), и посљедњи роман – *Туџа би-њекџаша*, који је објављен тек након његове смрти, уствари прошле 2000-те године.

*

Први роман Душана Ђуровића носи занимљив наслов – *Дукљанска земља*. Као такав врло је инспиративан и стваралачки провокативан. „... Причали су ми људи – а то се памти, од како људи овдје живе (на дукљанској земљи) њу је некакав латински цар Дукљан, који је живио у Дукљи и који је претворио у најстрашнијег сатану, ставио под своје ђаволе копито. Њега је Бог казнио, свезао и заковао негде поред града, негде у неком најдубљем виру – Мораче или Зете. Али свеједно. Бог није увијек свемоћан дух; нечастиви дух је остао да влада у овој земљи”.

Писац не објашњава Дукљу на начин како су то историчари одавно учинили – да је била и центар српске државности у Приморју, о чему говори краљ Никола на крунисању 1910. године, да су се у њеним оквирима „налазили Травунија и Захумље”, „да су већину становништва чинили Срби”, да је Стефан Војислав „архонт Срба”, послје повратка из Цариграда „заузео земљу Срба”, односно Дукљу – протеравши отуда византијског намесника”, „да не постоји неки посебан „дукљански народ”, „да је етничка свест о припадности српском народу била стабилноста у Дукљи до краја X века а свакако у доба кнеза Јована Владимира и да није претрпела никакве промене ни у доба Стефана Војислава и његовог сина Михаила, као ни у каснијим временима”.

Вјероватно су Душану Ђуровићу били познати историјски извори на основу којих је историјска наука недвосмислено закључила да је, Стефан Војислав – пореклом Требињац, али је као владар – пре свега „Дукљанин”, као и да је по народности „Србин”. Његов син Михаило такође је Србин, уосталом као и сви чланови дукљанске династије Војислављевића. Овде ипак треба нагласити да се обавештења о припадности српском народу како владара тако и становништва Дукље – односе на период од краја X до средине XI века, док су за другу половину XI века обавештења нешто другачија. Но и поред тога српско порекло становништва и династије у Дукљи није могуће оспорити!! (Милош Благојевић – Дејан Медаковић – Историја српске државности, књ. I, Београд 2000, стр. 381.

Дукљанску земљу Душан Ђуровић доживљава као земљу наших предака, као проклету земљу, због свега онога што се на њој кроз историју дешавало, што је од ње остало последице честих и бројних олуја и што је доспјело до наших дана. Поруку проклете земље казује на свој умјетнички начин: „Из јама и бездана, из урвина и процепа – чују се уздаси, запомагања, дозивања, проклињања, плач и јаукање, и умирање. Преко Црне Горе неко кука и нариче”.

Дукљанска земља је проклета и због њеног својатања од стране других. Душан Ђуровић је по свом стваралачком сензибилитету и професионалном радном усмјерењу сазнавао више него што су то и неки професионални историчари могли сазнати. Другујући са књигом знао је и за неке претензије на дукљанску земљу, што је нудила квази наука, и благовремено оспорила објективна научна мисао. И опет се, управо таква „наука”, иако поражена, јављала и у вријеме његовог интензивног стваралаштва. Вјерујем да му није било непознато писање извјесног Доминика Мандића који је све оно што је наука одбацила – сублимирано саопштио као „ново” сазнање у књизи *Црвена Хрватска*, која је објављена истовремено у Риму и Чикагу 1973. године. Парафразирају без коментара, јер заиста није потребан, дјелове из наведене књиге у којој се каже да су „Хрвати дошли у данашњу домовину – године 626 – по Криту – из Закарпатске Бијеле Хрватске”. Подручје од Истре до Цетине је Бијела Хрватска, а од Цетине до Валоне Црвена Хрватска. Он даље каже „да се у старини Хрватска протезала – Дукљом, Травунијом, Захумљем и Неретвом” (163), „да су у XI стољећу живјели у Дукљи – Хрвати, и као етнички народ” (181), „да су Дукљани заправо Хрвати” (199) „да је ријечима „Хрватска „ и „Хрвати” означен владајући хрватски народни слој у Дукљи” (199). Даље он пише о хрватству Дукље и цијеле јужне црвене хрватске у XI и XII вијеку” (202). Најзад каже да је „име Хрват као синоним за „Србин” и „Дукљани”, те да је „Бодин син Михаила, владар оних који се зову Хрвати” (203). На основу ових „анализа” аутор закључује: „Средњевјековна Дукља је била непријепорно хрватска земља. И зато хрватски повјесничари требају убудуће – обрађивати повјест Дукље, напосе дукљанске краљевине XI и XII стољећа, као саставни дио хрватске повјести. *А данашње Црногорце, у којима тече крв старих Хрвата* (подвукао З. Л.) ваља да Хрвати са симпатијама сусрећу и помажу њихову борбу за неовисношћу и самосталношћу Црне Горе и црногорског народа”. (подвукао З. Л.).

Слично казивање, нарочито је пласирано у вријеме Павлићевог Ендехизије. Дон К. Шегвић, католички теолог, књижевни критичар и историчар књижевности, иначе Поглавников савјетник – биљежи у свом Дневнику сусрет са принцем Умбертом – унуком црногорског краља Николе I Петровића и италијанским престолонаследником, што га је имао јуна 1941. године. На запажање да и у „Вашиим жилама тече хрватска крв” – Умберто је лежерно одговорио: „Црногорци су Срби”. Усли-

једило је потом Шегвићево „научно” објашњење: „Височанство, криво се пише о Црногорцима у етничком погледу. Данас их сматрају Србима, јер су православне вјере. Али пред два-три вијека – они су били католици и Хрвати... Србизам као етничка идеја почела се је инфилтрирати у Црну Гору тек пред 80–90 година – под утицајем Русије и православља руског. Зато је србизам спојен са православљем и једина ознака тог националитета је православље. Но још Црногорци, у својој цјелини, нису прихватили српску народну мисао. Он је остао запањен на та моја излагања, па ће одважно: „Ја ћу то све приобћити својој мами”.

Осјећајући да ова прича није оставили дубок утисак на принца, дон К. Шегвић биљежи у Дневнику и ово: „Ја нисам имао намјеру да правим какву пропаганду”. Најзад је изрекао комплименте принцу Умберту, „који је веома популаран у Хрватској, јер је и Црна Гора, дио Хрватске, ако не политички, а сигурно – етнички”.

Вјерујемо да је и овај библиотечки раритет из Свеучилишне библиотеке у Загребу (бр. 179, 248) био познат Душану Ђуровићу, иако је на њему писало – *не йосућује се!* Уткан је у његово дјело јасним ријечима његових јунака да је „Црна Гора најсрпскија земља” и да „прошлост у нама живи много више него што мислимо... и никада је не можемо потпуно избацити из нас”.

Имао је, дакле, Душан Ђуровић пуно разлога да каже да је дукљанска земља – земља наших предака и проклета земља у исто вријеме. Видио ју је он и у злочестом окружењу – латинском и турском. Духовито је запажено да они „зло мисле и када се богу моле”. Дукљанска земља је проклета и зато што је на размеђу два свијета, на раскрсници куда је увијек историја корачала. И киша која из неба пада – ту на домак Колашина стапала се ка Јадрану и ка Црном мору „с краја на крај свијета”. Природа је, дакле, дијелила нашу земљу а човјек је само њен изданак.

Оно што је писцу *Дукљанске земље* било јасно као дан, почињало се претварати у тешку дугу ноћ, ноћ без свитања. Није се дакле, Душан Ђуровић, случајно определијелио за наслов свог првог романа – *Дукљанска земља*.

И када је, ношен оптимизмом, повјеровао да „данас више нису стара времена”, када се надао бољем, много бољем – да се и на овај простор усправља човјек „као какав стари балкански цин”, на дукљанској земљи, ранија људска туга, претворила се чак у *Туџу бињекџаша*. Како смо већ навели – последњи роман Душана Ђуровића.

*

Туџа бињекџаша није више прича само о проклетој земљи, која и таква живот рађа, она је прича и о камену који је несрећан и проклет. *Туџа бињекџаша* је уствари аутентична прича о једном другом време-

ну. Ријеч је о ратном времену 1941–1945., о истом простору данашње Црне Горе. У пишчевим имагинацијама његови јунаци се често крећу ширим простором и ранијим временом. „Видјети својим очима сасвим је нешто друго – него добити обавјештење” (37). Душан Ђуровић је свједок те нове приче која чини основу новог романа; њена тема, како би ми историчари рекли – су тзв. „лијеве грешке” у Црној Гори с краја 1941. и на почетку 1942. године. Дуго се о њима ћутало у историографији. Најзад се дошло до глобалних података о више стотина насилно усмрћених људи, жена, некада и дјецe – који су осумњичени најчешће за издају. Упркос увјерењу да су провјерени родољуби, неки од њих налазили су се и у партизанским редовима. Свеједно. И њих је ноћ прогутала.

На мајсторски начин обликовало је једно историјско вријеме, уствари људско невријеме – тако да читалац па и историчар, тешко може да разграничи пишчеву имагинацију од историјске реалности. Многи ће зато настојати да препознају мјесто догађања радње и вријеме када се она дешава, чак ће пожељети да препознају пишчеве ликове као реалне учеснике догађаја на конкретном мјесту и у врло одређено вријеме. То је велики комплимент писцу, који је промишљено стварао на сасвим други начин – и вријеме, и ликове, и атмосферу живота. Радња је синтеза свега онога што се дешавало на ширем простору Црне Горе и Херцеговине – крајем 1941. и половином 1942. године. Познавалац архивске грађе препознаће сваки детаљ везан за конкретну личност, мјесто и атмосферу. Уствари – све се то свуда дешавало и свуда чуђење изазивало.

Увођењем неуобичајено много ликова на животной сцени Д. Ђуровић покушава да проникне у дубину колективне свијести времена која је најчешће колективна несвијест. То трагање аутора видљиво је од прве до последње стране романа *Тужа бињекџиаша*, као уосталом, и свих његових романа. На тај начин отворио је читаву лепезу питања која су се поставила у времену и простору, у коме и на коме опстају или нестају његови јунаци, са којима се читалац врло лако и брзо саживи. Најчешће је ријеч о врло сложеним и веома суптилним животним питањима. Уочавајући их у сваком времену – он нуди и неку врсту одговора. Ево како аутор то ради:

- Црна Гора је земља страха (213)
- Горе кукају а камен јечи (99)
- Ко није с нама – тај је против нас. Ми ил они (76... Тријебимо кугу из торине... Мртви су јачи од живих (243)
- За револуционара нема – ни оца, ни брата, ни пријатеља. Само идеја, идеја и циљ (104)
- За њега постоји идеја, а не човјек (49)
- У рату се узимају мерила рата, а у револуцији мерила револуције, а не мерила човека (109)

– У својој заблуди замијенили су чињенице, криминал место револуције (281)

– У овој јадној земљи... постоје партизани, националисти и зеленаши... Сви се међу собом мрзимо, а народ мрзи све нас (247))

...И партизани, и националисти и они шугави зеленаши – хтјели би да им Црна Гора буде камен – бињекташ, да са њега узјашу народ и зграбе власт (247). Сви су они једнаки иако носе различите капе, оно што је под тим њиховим капама – једно је исто, личи ка јаје – јајету (263)

– Истријебише српско име а Црна Гора је најсрпскија... Прогоне српско име и у томе се потпуно слажу за Италијанима, јер освајач не да нашим људима да кажу да су Срби. Ви сте, веле они, Црногорци а не Срби и не Југословени. Истражиће нас (195).

У роману *Туђа бињекташа* Душан Ђуровић настоји да схвати и објасни издају у Црној Гори. Није разумио како једна мала земља херојске борбе против туђина има тако много „издајника”. Више него било гдје и било када. Као да је нашао прави одговор кад каже:

– куда је загазила Црна Гора? Куда иде? (82)

– ко би могао мислити да у Црној Гори има толико издајника (226)

...Може ли се то психолошки и историјски разумјети... Цео народ је потеран у издају. (231)

– Морају у издају или у јаме; другог избора нема. (199)

– Јаме, убиства, терор. То је створило издајнике. Црна Гора је (тако) постала издајничка. (350–351)

– Црна Гора се бори сама са собом и против себе... Два сина (једног оца) ...уперили су пушке један у другог, боре се један против другог, постали су крвници, постали душмани са ужасном мржњом и страшним речима „издајник” и „јамар” – пуцају један на другог ...један другом хоће крв да попију... Несрећа! Неизмерна несрећа! Црна Гора је располућена на два крвава дела као он (отац) (256)

– Некад славна, сада срамна, Црна Гора, стид те било, што свој образ осрамоти и оцрње пред свијетом (260)

Литературни израз не даје могућност да се уђе у детаљну анализу наведених појава. Али Душан Ђуровић није далеко од тога. И увијек се враћа глобалној теми а то је проклетство Црне Горе – земље и људи, остављајући читаоцима да се сами определијеле у оцјени да ли је ријеч о проклетој судбини. Јер случај се само једном дешава. Ако се понавља – онда то више није. Како, иначе, другачије објаснити крај фабуле коју Душан Ђуровић филозофски осмишљава када, разочарано каже – „Црна Гора је, брате, потонула. Црна Гора се изгубила на њој су тама и ноћ пали... Црну Гору је неко украо... Идем да тражим Црну Гору”. (267–268). При томе ваља имати у виду да он не говори само о једном времену. У његовом свеукупном дјелу ријечи о Црној Гори – јуче, данас, сјутра.

Та филозофска мисао као златна нит веже све његове романе и све његово стваралаштво – преко земље и људи. У том смислу он открива

да настанак стваралачког дјела није тренутак инспирације, већ један процес који, често, врло дуго траје. Увјерени смо да би он нашао изгубљену Црну Гору у неком другом свом дјелу. Смрт га је у томе спријечила. Црна Гора остаје да и даље буде инспирација нових генерација стваралаца. И тако до бескраја. У њима – долазећим и њиховом стваралаштву наставиће да живи и дјело Душана Ђуровића, којег ће и историчари све више уважавати, због Ранкеовског начела да прошлост „не треба замагљивати (их) романтиком и предрасудама”, због принципа којег се придржавао: „Кад пишем никад не мислим на критичаре и политичаре”. И зато што је био писац без длаке на језику. И нас историчаре су учили да откривамо историју онакву – каква је у истини била. И да је политичка историја често између науке и политике, учили су нас да немамо длаке на језику, да емотивност оставимо по страни, ако желимо бити објективни. Тако сам и ја поступао и посебно у припреми овог текста. Ако сам некад одступио од тога правила – нека се зна и због чега: у припреми овога романа Душан Ђуровић је пожелио да разговара са мном да види како историчари гледају на ову тему. Историчари су му захвални што је оживио многе теме које су биле „бијеле” па и „црне” мрље у нашој историографији. Једна од њих обрађена је у роману *Туџа бињекџаша* комплексније него у било којој историографској студији до сада написаној.

И сасвим на крају усуђујем се рећи да је: сан многих стваралаца да буду испред свог времена. То је услов њиховог трајања. Вријеме које је живио и у коме је стварао академик Душан Ђуровић се сасвим поклапа са 20-тим вијеком. Поруке које је оставио својим укупним књижевним дјелом – прешле су у 21. вијек. Нова генерација стваралаца ће трагати за Црном Гором и бринути да ли је, на размеђу, нашла прави пут и хоће ли наставити да њиме корача у будућност.

Zoran Lakić

HISTORY IN CREATIVE WORK OF DUŠAN ĐUROVIĆ

Summary

The text consists of three thematic blocks: the first one speaks about a writer and a professor through the personal reminiscence of the novel *Before the Storm* (1946). The second block is devoted to the novel *Doclean Land* (1939) through which I, as a historian, analyze the title of the novel and its historical contents. The third part of the paper refers to the novel *Grief of the Binjektaš*¹ (2000) published after the author's death. The author depicts in it a segment of an evil time in the war 1941–1945, for which the historians were very stinting in information and very cautious in appraisal. Thus the crime was termed turning left.

All these three novels connect the basic thread on cursed land and rough people, who by no means could find the right way.

¹ Big stone near the stairway used for easier mounting or alight from the horseback.

